

edice **aliter**

Frank
Wilczek

Nositel Nobelovy ceny

**DESET KLÍČŮ
K REALITĚ**

Fundamenty světa

edice **aliter** — svazek **88**

Frank
Wilczek

**DESET KLÍČŮ
K REALITĚ**
Fundamenty světa

Dokořán a Argo 2024

Frank Wilczek
DESET KLÍČŮ K REALITĚ
Fundamenty světa

Copyright © 2021 by Frank Wilczek.

All rights reserved.

Translation © Jiří Podolský, 2024

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Z anglického originálu *Fundamentals*:

Ten Keys to Reality

přeložil Jiří Podolský.

Odpovědný redaktor Jan Kárník. Redakce Marie Černá.

Obálka a sazba Martin Radimecký.

Konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2024 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 1 303. publikaci (443. elektronická).

ISBN 978-80-7675-214-6

Pro Betsy:

ZJEVENÍ

Spousty organizovaných věcí víří kolem,
pestré vzory struktur, tvořící naše životy.
Zrození, učení se, láska a nevyžádané stáří –
námi nezasloužené dary, námi nestanovené meze.
Prostor tiše narůstá, jsa mimo naše chápání.
Nebeská tělesa, řídce v něm roztroušená,
září poslušna dokonalým zákonům.
Nemluví jazykem, jenž zní u našich kolébek.
Čas je změna, vnucovaná nestranným soudcem.
V dávných věcech spatřujeme jeho úžasný rozsah,
i když o jeho síle svědčí jen drobné přesné hodiny.
Čas nás dávno předešel a dlouho nás i přežije.
Když v mysli své zas znova tvořím světy,
ze všeho nejbliže i nejdráž navždy jsi mi ty.

OBSAH

Předmluva: Znovuzrození	9
Úvod	17
I. CO TU JE	
1. Je tu spousta místa	27
2. Je tu spousta času	55
3. Je tu jen pár ingrediencí	73
4. Je tu jen pár zákonů	103
5. Je tu spousta hmoty a energie	134
II. POČÁTKY A KONCE	
6. Dějiny vesmíru jsou otevřená kniha	151
7. Složitost se vynořuje	166
8. Je tu spousta neviděného	174
9. Záhady zůstávají	192
10. Komplementarita rozšiřuje mysl	210
Doslov: Dlouhá cesta domů	227
PODĚKOVÁNÍ	233
DODATEK	235
REJSTŘÍK	245

Předmluva: Znovuzrození

I

Tato kniha je o fundamentálních poznatcích, které si můžeme odnést ze studia fyzikálního světa. Setkal jsem se s mnoha lidmi, kteří se zajímají o svět a touží se dozvědět, co o něm říká moderní fyzika. Mohou to být právníci, lékaři, umělci, studenti, učitelé, rodiče nebo prostě jen zvědaví lidé. Mají inteligenci, ale ne znalosti. Zde jsem se pokusil co nejjednodušším způsobem zprostředkovat hlavní sdělení moderní fyziky, aniž bych přitom slevoval z přesnosti. Při psaní knihy jsem měl neustále na paměti své zvědavé přátele a jejich otázky.

Ona základní poučení obsahují dle mého soudu mnohem více nežli jen holá fakta o tom, jak fyzikální svět funguje. Tato fakta jsou mocná a zároveň i obdivuhodně krásná, to jistě. Ale způsob myšlení, který nám umožnil je objevit, je stejně velkým úspěchem. A je také důležité zamyslet se nad tím, co tyto fundamentální poznatky říkají o tom, jak my lidé zapadáme do obrazu celého vesmíru.

II

Za své fundamenty jsem zvolil deset obecných principů. Každý z nich tvoří téma jedné kapitoly. V každé kapitole dané téma vysvětlím a zdokumentuji z různých úhlů pohledu a pak se pokusím učinit pár kompetentních odhadů o jeho

budoucím vývoji. Činit tyto odhady bylo pro mne velmi zábavné a doufám, že pro čtenáře bude vzrušující je číst. Mají předat další zásadní poselství, totiž že naše chápání fyzikálního světa se neustále vyvíjí a mění. Je to živý proces.

Dal jsem si záležet na tom, abych oddělil spekulace od faktů, a u faktů uvádím podstatu vědeckých pozorování a experimentů, které je potvrzují. Neboť možná nejzásadnějším sdělením ze všech je, že mnoha aspektům fyzikálního světa dnes *opravdu rozumíme*, a to do velké hloubky. Jak to vyjádřil Albert Einstein: „Skutečnost, že [vesmír] je pochopitelný, je opravdový zázrak.“ I to byl těžce vydobytý objev.

Právě pro její překvapivost je nutné pochopitelnost fyzikálního vesmíru prokazovat, nikoliv jenom předpokládat. Nejpersvědčivějším důkazem je, že naše porozumění světu, ač stále neúplné, nám již umožnilo dělat velké a úžasné věci.

Ve svém vědeckém výzkumu se snažím zaplňovat mezery v chápání vesmíru a navrhopvat nové experimenty, které by posunuly hranice našich možností. Při psaní této knihy jsem prožíval radost, když jsem od svého bádání mohl poodstoupit, zamyslet se a s úžasem pohlédnout na některé fascinující výsledky, k nimž dospěly generace mnoha vědců a inženýrů spolupracujících napříč časem a prostorem.

III

Fundamenty světa mají také nabídnout alternativu k tradičnímu náboženskému fundamentalismu. Moje kniha se zabývá stejnými zásadními otázkami o podstatě světa, neřeší je však na základě starých textů nebo tradic, ale s odkazem na fyzikální realitu.

Mnozí z mých vědeckých hrdinů – Galileo Galilei, Johannes Kepler, Isaac Newton, Michael Faraday, James Clerk

Maxwell – byli zbožní a oddaní křesťané. (V tom byli typickými představiteli své doby a svého okolí.) Byli přesvědčeni, že se mohou přiblížit Bohu a uctít ho studiem Jeho díla. Einstein, ačkoli nebyl věřící v obvyklém smyslu, zastával podobný postoj. Často se na Boha odvolával (říkával mu „ten Starý“), jak to učinil i v jednom ze svých nejslavnějších citátů: „Pán je rafinovaný, nikoli však zlomyslný.“

Duch jejich vědeckého úsilí, a zde i mého, překračuje konkrétní dogmata, ať už náboženská nebo protináboženská. Rád to vyjadřuji následujícím způsobem: Při zkoumání toho, jak funguje svět, zkoumáme, jak funguje Bůh, a tím *poznáváme, co Bůh je*. V tomto smyslu můžeme hledání a poznávání světa chápat jako formu božského uctívání, a naše objevy chápat jako zjevování pravdy.

IV

Psaní knihy pozměnilo moje vnímání světa. *Fundamenty světa* původně začaly jako výklad, ale přerostly v zamyšlení nad světem a lidmi. Jak jsem o obsahu knihy přemýšlel, nečekaně se mi zjevila dvě zastřešující témata. Jejich evidentnost i hloubka mě vskutku ohromily.

Prvním z těchto témat je hojnost všeho. Svět je velký. Stačí jen za jasné noci pohlédnout nahoru na oblohu, abyste viděli, že „tam venku“ je opravdu spousta prostoru. Když po důkladnějším vědeckém studiu tuto velikost vyjádříme čísly, naše mysl je doslova ohromena. Velikost prostoru je však pouze jedním z aspektů hojnosti přírody. A není to ten, který je pro naši lidskou zkušenost nejdůležitější.

Především, jak prohlásil Richard Feynman, také „dole je spousta místa“. Každé naše lidské tělo obsahuje mnohem více atomů, nežli je hvězd v celém viditelném vesmíru. A náš

mozek obsahuje zhruba tolik neuronů, kolik je hvězd v naší Galaxii. Vesmír uvnitř nás je důstojným doplňkem vesmíru mimo nás.

Co platí pro prostor, platí také pro čas. Vesmírný čas je obrovský. Vůči množství času sahajícího k počátečnímu velkému třesku jsou lidské životy nicotné. A přesto, jak uvidíme, celý lidský život obsahuje mnohem více okamžiků vědomí, než kolik obsahují vesmírné dějiny lidských životů. Jsme tedy obdařeni i hojností vlastního vnitřního času.

Fyzikální svět je rovněž bohatý na dosud nevyužité zdroje pro naše tvoření a vnímání. Věda odhaluje, že blízký svět obsahuje v již známých a dobře dostupných formách mnohem více energie a využitelného materiálu, než lidé v současnosti využívají. Toto poznání nás posiluje a mělo by povzbudit naše ambice.

Bezprostřední smyslové vnímání nám přináší jen několik útržků reality, kterou odhaluje vědecké zkoumání. Vezměme si například zrak. Naše vidění je zdaleka nejširší a nejdůležitější bránou do vnějšího světa. Tolik toho však zůstává neviděno! Dalekohledy a mikroskopy odhalují obrovské pokladnice informací zakódovaných v přicházejícím světle, které se k nám běžně dostává, ale tyto informace zůstávají našima očima nepovšimnuty. Náš zrak je navíc omezen na jedinou oktávu – pouze na viditelné světlo – z nekonečné klávesnice elektromagnetického záření, která sahá od rádiových vln přes mikrovlny až po infračervené záření na jedné straně a od ultrafialového záření až po rentgenové a gama záření na druhé straně spektra. A v rámci této jediné vizuální oktávy je naše barevné vidění navíc rozmazané. Zatímco naše smysly nedokážou vnímat mnohé z aspektů reality, mysl nám umožňuje překonávat naše přirozené fyzické meze. Rozevírání bran našeho vnímání je velkým a stále probíhajícím dobrodružstvím.

V

Druhým fascinujícím tématem je, že abychom správně nahlédli fyzikální vesmír, musíme se „znovu narodit“.

Když jsem připravoval text této knihy, narodil se mi vnuk Luke. Během psaní jsem měl možnost sledovat několik prvních měsíců jeho života. Viděl jsem, jak s široce otevřenými očima studuje své vlastní ruce a začíná si uvědomovat, že je ovládá. Viděl jsem, s jakou radostí se naučil natahovat ruce a uchopovat předměty ve vnějším světě. Sledoval jsem, jak s těmito předměty experimentuje, jak je pouští a znova hledá a stále dokola to opakuje (a opakuje...), jako by si nebyl zcela jistý výsledkem. Když je ale našel, radostně se smál.

Na těchto a mnoha dalších případech jsem viděl, že Luke si vytváří svůj model světa. Přistupoval k němu s neochvějnou zvědavostí a jen s malými předsudky. Díky interakci se světem se naučil věci, které téměř všichni dospělí lidé považují za samozřejmé. Například že svět se dělí na já a ne-já, že myšlenky mohou ovládat pohyby „já“, ale nikoli „ne-já“, a že se můžeme dívat na objekty, aniž bychom změnili jejich vlastnosti.

Děti jsou jako malí vědci, kteří provádějí pokusy a vyvozují z nich závěry. Ale pokusy, které dělají, jsou podle měřítek moderní vědy hodně hrubé. Miminka pracují bez dalekohledů, mikroskopů, spektroskopů, magnetometrů, urychlovačů částic, atomových hodin nebo jiných přístrojů, které dnes jako fyzici běžně používáme k sestavení našich nejvěrnějších a nejpresnějších modelů světa. Zkušenosti dětí jsou omezeny na malý rozsah teplot. Jsou ponořeni do atmosféry s velmi specifickým chemickým složením a tlakem. Zemská gravitace je (i všechno v jejich okolí) táhne směrem dolů, zatímco zemský povrch je podepírá... a tak dále.

Děti si vytvářejí model světa, který odpovídá tomu, co zažívají *v rámci svého vnímání a svého prostředí*. Z praktického hlediska je to zcela správný plán. Abychom se vyrovnali s každodenním světem, je efektivní a rozumné, jsme-li dětmi, brát si ponaučení z každodenního světa.

Moderní věda však odhaluje fyzikální svět, který se velmi liší od modelu, který si vytváříme jako děti. Otevřeme-li se znovu reálnému světu, zvědaví a bez předsudků – když se rozhodneme znovu se narodit – začneme světu rozumět jinak.

Některé věci se musíme nově naučit. Svět je sestaven z několika fundamentálních stavebních kamenů, které se řídí přesnými, ale zvláštními a dosud ne zcela známými pravidly.

Některým věcem se naopak musíme odnaučit.

Kvantová mechanika odhaluje, že něco malého nelze pozorovat, aniž bychom to svým pozorováním nezměnili. Každý člověk dostává z vnějšího světa unikátní zprávy. Představte si, že vy a váš kamarád sedíte společně ve velmi tmavé místnosti s tlumeným světlem. Postupně světlo čím dál více utlumujete, třeba tím, že ho zakrýváte vrstvami látky. Nakonec vy i váš kamarád uvidíte jenom občasné záblesky fotonů. Záblesky však uvidíte v různých časech. Světlo se rozpadlo na jednotlivá kvanta a tato kvanta nelze sdílet. Na této zcela fundamentální úrovni oba zažíváme oddělené světy.

Psychofyzika odhaluje, že většinu činností neřídí naše vlastní vědomí, ale jen o nich zpracovává zprávy, jež přicházejí z nevědomých jednotek, které konají práci. Pomocí techniky známé jako transkraniální magnetická stimulace (TMS) je dnes možné dle uvážení experimentátora stimulovat levá nebo pravá motorická centra v mozku subjektu. Správně modelovaný signál TMS do pravého motorického

centra způsobí cuknutí levého zápěstí, zatímco správně modelovaný signál TMS do levého motorického centra způsobí cuknutí pravého zápěstí. Alvaro Pascual-Leone tuto techniku důmyslně použil v jednoduchém experimentu, který však má hluboké důsledky. Požádal pokusné osoby, aby se po obdržení pokynu rozhodly, zda chtějí cuknout pravým anebo levým zápěstím. Poté byly instruovány, aby po obdržení dalšího pokynu svůj záměr provedly. Pokusné osoby byly umístěny do mozkového skeneru, takže experimentátor mohl monitorovat jejich motorická centra připravující signály k cuknutí. Pokud se rozhodly cuknout pravým zápěstím, byla aktivní jejich levá motorická oblast, pokud se rozhodly cuknout levým zápěstím, byla aktivní jejich pravá motorická oblast. Tímto způsobem bylo možné předvídat, jaká volba byla učiněna ještě předtím, než došlo k jakémukoli pohybu rukou.

A nyní přichází objevný zvrat v poznání. Pascual-Leone občas použil TMS signál, který byl v rozporu s původní volbou subjektu (a jak se ukázalo, převážil ji). Subjekt pak provedl cuknutí, které mu TMS vnutila, a nikoli to, které si původně zvolil. Pozoruhodné je, jak subjekty vysvětlovaly, co se při tom dělo. *Neuváděli*, že by je ovládla nějaká vnější síla. Spíše říkali: „Změnil jsem svůj názor.“

Podrobná vědecká studia odhalují, že naše tělo a náš mozek – tedy fyzická platforma našeho „já“ – jsou navzdory veškeré intuici složeny ze stejného materiálu jako „ne-já“ a zdá se, že jsou s ním přirozeně propojeny.

V uspěchanosti, při níž se rychle snažíme dát věcem smysl, se jako kojenci naučíme špatně chápat svět i sami sebe. Proto se na cestě k hlubšímu porozumění světu toho musíme hodně odnaučit, stejně jako se toho musíme hodně naučit.